

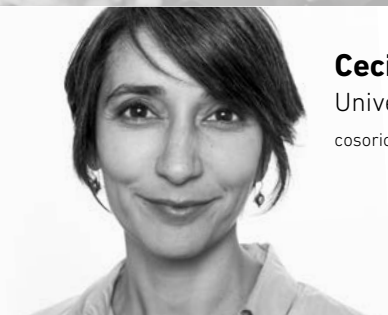

explorador

Ordre, crisi –i canvi?– a Xile: reflexions en el marc d'una crisi mundial que fa època

[vista prèvia >](#)

Xile afronta un procés inèdit en la seva història: la redacció d'una nova Constitució mitjançant una Convenció Constituent 100% elegida a les urnes. Aquest procés ve precedit per una revolta social contra l'ordre establert. Un ordre vigent des de la fi de la dictadura, però que té molts tentacles que el lliguen a aquell període. Analitzar les causes del conflicte és essencial per afrontar els reptes d'un país que vol transformar la seva història.

Cecilia Osorio

Universidad Alberto Hurtado

cosorio@uahurtado.cl

Francesco Penaglia

Universidad Alberto Hurtado

fpenaglia@uahurtado.cl

Les bases de l'ordre a Xile i el món

L'ordre de l'època actual és el resultat de la gradual i llarga crisi de l'ordre de la postguerra, que va estructurar una economia capitalista regulada —keynesiana—, un estat garant de drets —l'estat de benestar— i un règim democràtic de partits com a mediadors entre l'estat i la societat. Aquest context predominantment europeu, per cert, va tenir expressions a Amèrica Llatina amb totes les seves particularitats i diversitats. Tanmateix, aquest ordre va anar travessant diferents escales de crisi: les revoltes del període 1967-1969, la guerra del Vietnam, l'expansió de guerrilles a Amèrica Llatina, les dictadures o la crisi del petroli, entre d'altres, van donar un teló de fons per a la configuració d'un nou ordre que va acabar centrat en la governabilitat i el neoliberalisme.

A això va afegir-se, a partir de la dècada dels 1990, a dues fites més: la fi de la Guerra Freda i l'expansió d'internet, elements que convergeixen per formar un ordre caracteritzat per la globalització. En aquest marc, els debats de l'època emfatitzaven la pèrdua de sobirania o reconfiguració

de l'estat-nació, comprenent-lo aleshores com a petit i limitat articulador d'actors —transnacionals i organismes internacionals—, a més d'aliances publicoprivades als àmbits nacional, regional i local.

En aquest context, la governabilitat, el neoliberalisme i l'estat mínim han anat forjant l'ordre que ha perdurat a Xile des del 1973.

Respecte al primer d'aquests elements, la governabilitat va ser compresa des de l'òptica trilateral com a democràcia limitada.¹ L'ordre constitucional de la dictadura del general Augusto Pinochet (1915-2006)

1 El 1975, la Comissió Trilateral finançada per David Rockefeller (1915-2017) va editar un informe amb la següent anàlisi: l'expansió de la democràcia genera igualtat, insubordinació, crítica i desconfiança en l'autoritat i les institucions, expandint una ciutadania cada vegada més exigent que, de forma creixent, exigeix a l'estat majors drets socials, polítics i civils. Això provocaria la sobrecàrrega dels governs, que per satisfer les demandes ciutadanes il·limitades, tendirien a generar l'alça d'impostos i major despesa social, minvant el creixement i provocant inflació. Per això, per a garantir l'estabilitat i governabilitat, s'havia de limitar la democràcia i l'expansió de l'estat. Vegeu l'informe complet a: CROZIER; WATANUKI; HUNTINGTON, *The crisis of democracy: on the governability of democracies*. Per a una anàlisi crítica vegeu: MONEDERO, «El programa de máximos del neoliberalismo: el Informe a la Trilateral de 1975»; COMOU, «El Discurso sobre la Crisis de Gobernabilidad de las democracias capitalistas avanzadas: Una revisión del informe de la comisión trilateral (1975-2010)».

va generar una sèrie d'enclavaments autoritaris i forrellats constitucionals,² que un cop superada la dictadura, van provocar que els partits polítics perdessin la seva capacitat d'intervenir entre Estat i societat. Així es va conformar un sistema polític rígid, incapaç d'expressar majories, i impeding la realització de canvis legals, ajustaments, procediments i adaptacions de l'ordre.

Al seu torn, aquest marc hauria accentuat la crisi de la democràcia i la representació pròpies del marc mundial de l'època, el que també es va veure aprofundit amb la liquiditat i indiferenciació política provocada després de la caiguda dels socialismes reals. D'aquesta manera, la postdictadura xilena va estar marcada per un sistema bipartidista —

2 FERNÁNDEZ, «La constitución del 1980: enclaves autoritarios y cerrojos institucionales». En aquesta publicació es defineix els «enclavaments autoritaris» com: 1) Paper de les Forces Armades i Carabiner com a garante de l'ordre institucional; 2) Inamovibilitat dels Comandants en Cap; i 3) Atribucions del Consell de Seguretat Nacional. Pel que fa als «forrellats institucionals» destaca: 1) Senadors designats no escollits democràticament; 2) Sistema binominal majoritari que genera empat; 3) Quòrums súper-majoritaris de 3/5 parts; 4) Tribunal constitucional antidemocràtic amb capacitat d'anul·lar reformes legals del congrés; 5) Absència de mecanismes populars constituents. Tot i que alguns d'aquests forrellats van ser reemplaçats el 2005, altres encara estan vigents.

Es va configurar a la transició una governabilitat conduïda per una elit política aliada amb una classe dirigent

en aquest cas de dues coalicions— en què els marcs del debat polític estaven constrets a: la defensa o crítica de la dictadura, no necessàriament de la seva obra; aspectes de valors —progressistes o conservadors—; i accents sobre el disseny de polítiques públiques —majors o menors nivells de focalització i despesa social. Amb això, el debat esquerra-dreta a Xile, com a gran part del món va quedar diluït i sense discussions substantives respecte al model de societat.

D'altra banda, aquest procés de desvinculació de partits, Estat i societat va anar acompanyat d'un procés d'elitització que va donar pas a «enclavaments transicionals».³ Amb tots aquests elements, es va configurar a la transició una governabilitat conduïda per una elit política aliada amb una classe dirigent dominant, conformant un conjunt d'actors transversals als partits polítics, orientats a consolidar una estabilitat política i econòmica continuadora del projecte de la dictadura i oposada a les transformacions.

3 SIÁVELIS, «Enclaves de la transición y democracia chilena».

Pel que fa al segon element de l'ordre, el neoliberalisme, el recorregut també ens remunta a la dictadura. Durant aquest període, cap a finals dels anys 1970 els «Chicago Boys»⁴ van prendre l'hegemonia de l'economia política, desplaçant els sectors corporativistes i estatistes influïts pel feixisme. D'aquesta manera, van començar a implementar mesures com la reducció de la despesa fiscal, la liberalització, la desregulació, la flexibilitat laboral, les polítiques antisindicals, la privatització de drets socials —salut i educació—, entre altres elements clàssics del programa que, una dècada després, s'implementaria a la resta d'Amèrica Llatina a partir del Consens de Washington.⁵

4 Des de 1956 es va implementar un sistema de beques per estudiants d'economia de la Universidad Católica que van anar a estudiar a la University of Chicago. Així es va formar un ampli grup d'intel·lectuals en les idees del monetarisme de Milton Friedman (1912-2006).

5 El Consens de Washington, és una expressió encunyada per l'economista britànic John Williamson (1937-2021) i es refereix als deu components bàsics d'un programa econòmic aplicable a economies en desenvolupament en situacions de crisi de pagaments internacionals. Aquestes recomanacions representaven «el que els organismes financers multilaterals (OFM) amb seu a Washington DC —el Fons Monetari Internacional (FMI) i el Banc Mundial— més el Departament del Tresor dels Estats Units, exigien als països en desenvolupament com a condi-

En aquest marc, un element fonamental va ser la privatització del sistema de pensions, transitant des d'un model de repartiment vers un altre de capitalització individual. Així, els estalvis de la classe treballadora van passar a ser administrats per fons privats amb la funció d'invertir al mercat de capitals, permetent la liquiditat suficient perquè una nova classe capitalista aconseguís un procés d'acumulació a partir de l'obtenció de «crèdits tous» provinents del sistema de pensions, per a la compra —a preus simbòlics— d'empreses de l'Estat. D'aquesta manera durant la dictadura es van privatitzar més de 725 empreses públiques.

Aquest procés, emmarcat en el relat econòmic creat a la dècada de 1980, de l'acumulació per desposseïció del cicle neoliberal,⁶ va configurar un model econòmic centrat en la fusió de capitals nacionals i transnacionals forjadors, d'una banda, d'un capitalisme primari exportador ex-

ció per a atorgar-los crèdits i ajuda financera». Veure MORANDÉ, «A casi tres décadas del Consenso de Washington ¿Cuál es su legado en América Latina?».

6 HARVEY, «Diecisiete contradicciones y el fin del capitalismo».

tractiu, i de l'altre, d'un capitalisme financer comercial que ha tingut el principal element d'acumulació en el consum intern ancorat a l'endeutament. Com a resultat, Xile té un salari mínim de 385 euros, amb un 50% de la classe treballadora amb ingressos de menys de 473 euros mensuals, mentre que la mitjana de les pensions de jubilació rondan els 253 euros. Segons xifres de la Comissió Econòmica per Amèrica Llatina i el Carib (CEPAL) «*mentre que el 50% de les llars menys afavorides tenia, el 2017, només un 2,1% de la riquesa neta del país, el 10% més ric concentrava dues terceres parts —66,5%— i l'1% més ric el 26,5%*».⁷ D'aquesta manera, Xile hauria construït un model de creixement sustentat en l'extrema concentració de la riquesa, creant alhora un procés de politització oligàrquica.⁸ Amb això, l'ordre estaria compost per grans conglomerats econòmics concentradors, juntament amb una elit política dirigencial tancada. Tot plegat consagrat en un ordenament polític que sustenta aquesta he-

gemonia a partir de concessions, exempcions tributàries, subsidis i una sèrie d'ordenaments jurídics que consoliden el model de relacions econòmiques i polítiques.

Pel que fa al tercer element, l'estat mínim, aquest va tenir una expressió molt clara en l'àmbit social a Amèrica Llatina i a Xile. Les conseqüències dels ajustos estructurals i els processos de liberalització econòmica i privatització van implicar una reducció de la despesa social i de les prestacions a la població, instal·lant-se un model de política social subsidiària.⁹ A Xile el paper de l'Estat es va modificar retirant-se d'alguns àmbits tradicionals com l'educació, la salut i la previsió social, atès que les reformes havien privatitzat gran part d'aquests serveis, disminuint la seva participació en llur provisió i distribució.¹⁰ A més, a partir dels

anys 1990, les polítiques socials van experimentar diverses modificacions que van significar un nou canvi de paradigma en aquesta matèria,¹¹ concentrant els seus objectius, focalitzant-se en la superació de la pobresa —un 48,3% de la població.¹² Així mateix, es va acabar amb el monopoli estatal de la gestió i el finançament de les polítiques socials en incloure nous actors, promovent l'aplicació de mecanismes de selecció i focalització de beneficiaris i processos de descentralització, entre d'altres aspectes.¹³ En aquest marc, es va voler donar protecció al capital físic i humà prioritzant el consum bàsic d'aliments i els programes d'ocupació mínima, sorgint així programes com els Fons d'Emergència o els Fons d'Inversió Social a la dècada de 1990, i després els Programes de Transferència Condicionada —transferència monetària a canvi de

Sectoral and National Channels in the Making of a New Order».

11 FRANCO, «Los paradigmas de la política social en América Latina».

12 CEPAL, *Panorama Social de América Latina, 2001-2002*.

13 FRANCO, «Los paradigmas de la política social en América Latina»; SOTTOLI, «La política social en América Latina: Diez dimensiones para el análisis y diseño de políticas».

7 CEPAL, Programa Social de América Latina.

8 RUIZ, «Octubre Chileno. La irrupción de un Nuevo Pueblo».

9 ROBLES, «Persistencias de la pobreza y esquemas de protección social en América Latina y el Caribe».

10 La privatització de sectors com l'educació, salut i certs serveis bàsics com l'electricitat i aigua, ha generat en anys posteriors la necessitat de regulació per a assegurar la provisió dels serveis i la qualitat d'aquests. Veure JORDANA; LEVI-FAUR, «The Diffusion of Regulatory Capitalism in Latin America.

A bona part de Llatinoamèrica, la crisi política i el neoliberalisme van ser el teló de fons de processos de reconfiguració de l'àmbit popular en un marc de noves matrius ideològiques

compliment d'assistència a educació i a controls de salut.

D'altra banda, durant aquest període, de la transició fins al moment de pre-pandèmia, ha estat possible observar dues prioritats estratègiques en els programes de govern i les polítiques públiques implementades: el creixement econòmic i el pagament del deute social. Així doncs, tenint com a lema «Creixement amb Equitat»,¹⁴ es va optar per entrar activament en el mercat capitalista globalitzat, juntament amb la focalització en els més vulnerables i la igualtat d'oportunitats a l'àmbit social.¹⁵ En termes de polítiques socials, es van realitzar importants modificacions a propòsit de la creació i l'enfortiment de la institucionalitat social. Tot i les iniciatives, hi ha hagut un predomini des de l'àmbit econòmic —el Ministeri d'Hisenda— per controlar el nivell de despesa de les iniciatives

sectorials,¹⁶ i així les reformes socials només han estat possibles en la mesura que l'objectiu de l'equitat fos compatible amb el manteniment de l'equilibri fiscal.¹⁷

La crisi de l'ordre

Durant aquest mateix període, a bona part d'Amèrica Llatina la crisi política i el neoliberalisme van ser el teló de fons de processos de reconfiguració de l'àmbit popular en el marc de les noves matrius ideològiques. D'aquesta manera, van començar a proliferar experiències territorials i resistències anti-neoliberals: les comunitats indígenes andines, els «Caracoles» zapatistes a Chiapas, les lluites del «Movimiento Piquetero» a l'Argentina, o els «Sem Terra» al Brasil. En aquest marc, amb el canvi de segle, es van desenvolupar grans i massius processos de mobilitzacions i revoltes en països com Bolívia, l'Equador, Veneçuela i l'Argentina, donant pas

a diferents processos de reconfiguració de l'ordre establert a partir de projectes progressistes, reformistes i també al voltant del denominat socialisme del segle XXI, els quals de diferents maneres i profunditats van modificar o detenir l'aprofundiment neoliberal.

En el cas de Xile, l'esquerda a l'ordre es va anar obrint de forma lenta i gradual. Els informes de 1998, 2000 i 2004 del Programa de Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD) van començar a caracteritzar diferents elements de crisi. La hipòtesi va ser que el model de desenvolupament econòmic hauria generat un procés de modernització econòmica provocant la desintegració i fragmentació social, problemes de cohesió social, individualisme, consumisme i desafecció, entre altres. Aquests serien, al seu torn, factors de desencadenament d'una creixent desconfiança, bastint el malestar social. A més, si bé part de l'aparent virtut del model econòmic se sustentava en la disminució de la pobresa i en el creixement econòmic, la crisi asiàtica va generar un important impacte en una economia oberta i extractiva-exportadora, arri-

14 BOENINGER, «Políticas Públicas en Democracia. Institucionalidad y experiencia chilena 1990-2006».

15 BOENINGER, «Políticas Públicas en Democracia. Institucionalidad y experiencia chilena 1990-2006»; RACZYNSKI; SERRANO, «Derechos sociales básicos, superación de la pobreza y protección social ante la vulnerabilidad»; LARRAÑAGA; CONTRERAS, «Las Nuevas Políticas de Protección Social en Chile».

16 BOENINGER, «Políticas Públicas en Democracia. Institucionalidad y experiencia chilena 1990-2006».

17 PRIBBLE, «Welfare and Party Politics in Latin America».

El model de desenvolupament econòmic hauria generat un procés de modernització econòmica, provocant la desintegració i fragmentació de l'esfera social

bant a un decreixement del 0,4% del PIB del 1999.¹⁸

Per part de l'elit governant, en el pla polític, cap a finals dels anys 1990 s'hi observa un gradual esgotament: en primer lloc, a través de discussions i tensions sobre el caràcter ideològic de la transició així com de l'herència neoliberal i constitucional,¹⁹ i després, al cap d'uns anys, per trencaments i ruptures; en segon lloc, la pèrdua de suport popular a l'elit política i una creixent crisi de les institucions democràtiques. Des d'aleshores, l'alta abstenció electoral,

superior al 50%, ha estat un tema freqüent d'anàlisi i debat.

Ahora, en aquest període es va començar a evidenciar un canvi gradual en la valoració de la societat xilena respecte al conflicte social. Informes com el del PNUD de 2004 mostraven una creixent valoració del conflicte social, element que va ser interpretat com un dels primers símptomes de «pèrdua» de por als disset anys de dictadura i a un canvi generacional.

En aquest marc de crisi al si de l'elit transicional, del qüestionament gradual al model econòmic i polític, l'abstenció, la crisi de les institucions i la creixent valoració del conflicte, el 2006 va iniciar-se un fenomen nou marcat per l'expressió del «malestar» als carrers a partir de la Revolució Pingüina.²⁰ Aquesta conflictivitat va augmentar significativament a partir del 2011. Segons mostra el PNUD de 2011, el nombre de manifestacions va augmentar de 1773 el 2009 a 6938 el 2011²¹ i

les alteracions a l'ordre públic van incrementar-se de 237.572 el 2009 a 2.194.973 el 2011.²²

A partir d'aleshores, es van desenvolupar conflictes sociopolítics, expressats en una pluralitat de temàtiques, entre les quals hi ha: moviments per l'ampliació de drets socials —educació, salut, habitatge i pensions—; increment de lluites per drets territorials i autonomia indígena; conflictes socioterritorials per drets ambientals, contra l'extractivisme i per la defensa dels béns comuns; conflictes a ciutats o regions per drets polítics i descentralització a zones endarrerides; lluites per drets laborals al voltant de la subcontratació, reforma laboral i moviments feministes i lluites per drets sexuals i reproductius i pels drets LGTBIQ+.

Amb tot, després de tretze anys de mobilitzacions creixents, no va haver-hi canvis substantius a l'àmbit econòmic i polític, i és així com en aquest marc general es va desencadenar l'esclat social del 18 d'octu-

18 La crisi asiàtica es va iniciar al juliol de 1997 a Tailàndia, i es va expandir a Indonèsia, Malàisia i Filipines, entre d'altres països de l'est i sud-est asiàtic. La contracció econòmica i devaluació de llurs monedes va afectar específicament les exportacions xilenes i el preu del coure, i en general les borses i mercats llatinoamericans. Veure: CEPAL, «Impacto de la Crisis Asiática en América Latina».

19 Part d'aquests debats van quedar establerts en dos documents signats per un gran nombre de dirigents polítics, socials i intel·lectuals. D'una banda «Renovar la Concertación. La Fuerza de Nuestras Ideas» que manifestava els grans assoliments i avanços polítics i econòmics de la transició, assenyalant que s'havia de continuar per aquest camí reeixit i defensar l'obra; mentre que, per una altra banda, el document «La gente tiene razón: Reflexiones sobre las responsabilidades de la Concertación en los tiempos presentes» estableix crítiques al projecte, qüestionant les continuïtats en el neoliberalisme i l'ordre polític constitucional, manifestant que el projecte de la transició havia d'inclinar-se cap a majors transformacions i reformes.

20 Se'n va dir així a les mobilitzacions realitzades pels estudiants d'educació primària i secundària, atès l'uniforme que utilitzen per a assistir als centres d'educació.

21 PNUD, «Desarrollo Humano en Chile 2012. Bien-

estar subjetivo: el desafío de repensar el desarrollo».

22 PNUD, «Auditoría a la Democracia. Más y mejor democracia para un Chile inclusivo».

Durant mesos, la revolta es va definir pel seu caràcter massiu, arribant a concentrar entre un i dos milions de persones a Santiago

bre de 2019. D'aquesta forma, es van unir —sense líders, estratègies o programes— els dos principals elements de la crisi de l'ordre establert: el rebuig generalitzat a les institucions i partits polítics; i una àmplia i diversa lluita pels drets o contra les formes neoliberals. Durant mesos, la revolta es va definir pel seu caràcter massiu, arribant a concentrar entre un i dos milions de persones a Santiago.²³ A més, destaquen episodis d'acció directa contra la propietat pública i privada com a asseguradores de salut, institucions privades de pensions i transport públic. Així mateix, es van registrar violacions dels drets humans: 34 morts, 3.765 ferits, 445 persones amb trauma ocular, 2.122 ferits per trets i 10.365 detinguts, dels quals 1.835 van denunciar violacions dels Drets Humans, 197 violències sexuals i 520 tortures.²⁴

Pel que fa a les causes, han estat nombroses les interpretacions. Per

alguns autors —seguint els enfocaments de privació relativa i crisi de les expectatives— un cop assolit cert nivell de creixement, benestar i consum, els sectors mitjans estarien demanant més i millor accés al mercat de béns i serveis.²⁵ Amb això, el conflicte és propi del procés de modernització, que genera un increment en les expectatives i una distància entre els temps i els recorreguts del procés de modernització en les diferents classes socials.

Per altres, emfatitzant l'àmbit polític institucional, els problemes de funcionament institucional haurien provocat una democràcia de baixa intensitat i l'expressió conflictiva de la política fora dels marcs institucionals.²⁶ A més, això s'emmarcaria en

25 En aquesta línia argumental és possible situar autors com PEÑA, «Pensar el malestar. La crisis de octubre y la cuestión constitucional»; TIRONI, «El desborde. Vislumbres y aprendizajes del 18-O»; ROJAS-MAY, «La revolución del malestar. Tiempos de precariedad psíquica y cívica».

26 Autors com Manuel Antonio Garretón (1943) han plantejat les dificultats en el funcionament democràtic i mediacions Estat-societat a la societat moderna, emfatitzant en el cas xilè i els seus enclavaments autoritaris i la constitució dictatorial. Aquesta línia argumental desenvolupada de forma primerenca a obres com «La posibilidad democrática en Chile» i «Transición incompleta y régimen consolidado. Las paradojas de la democratización chilena» va ser represa per l'autor en diversos documents a partir

un procés d'època mundial vinculat a una crisi de la democràcia representativa, els processos de subjectivació i les dificultats de la modernitat per generar mediacions.

Per part seva, un grup important d'autors assigna una centralitat al neoliberalisme com l'estructurant del conflicte.^{27 28}

de l'expansió del conflicte social el 2011 a «La gran ruptura: Institucionalidad política y actores sociales en el Chile del siglo XXI» i després de la revolta a «Chile despertó: antecedentes y evolución del estallido social en Chile».

27 En aquesta perspectiva és possible situar a autors com PÉREZ-ROA, «Consumo, endeudamiento y economía doméstica: una historia en tres tiempos para entender el estallido social»; BOCCARDO, «30 años de política neoliberal en Chile. La privatización de los servicios públicos: su historia, impacto sobre las condiciones de vida y efectos sobre la democracia»; RUIZ, «Octubre Chileno. La irrupción de un Nuevo Pueblo»; MAYOL, «Big bang. Estallido social 2019».

28 Autors com Franck Gaudichaud a «Les fissures del neoliberalisme xilè» han plantejat que, a més de l'eix capital-treball estudiat pel marxisme centrant-se en l'exploació i la plusvàlua, l'expansió del capital genera una sèrie de conflictes, encerclaments —veure GALAFASSI, «Revitalización del debate sobre la acumulación primitiva y la reproducción ampliada. Su aplicación para el análisis de la conflictividad social en América Latina»—, o espoli —HARVEY, «Seventeen Contradictions and the End of Capitalism»— vinculats a: 1) les dificultats per a la reproducció de la vida a causa dels processos de privatització i mercantilització; 2) la continuïtat de processos d'acumulació originària generant la reconversió forçada de comunitats i la destrucció de fonts de subsistència de petits productors; 3) la destrucció de la naturalesa a partir del extractivisme i altres processos productius. En aquest sentit, bona part de

23 GUERRA, «Marcha histórica: Más de un millón de personas se manifestaron en Santiago a una semana del estallido social»; CNN CHILE, «Día de la Mujer: Coordinadora 8M cifra en más de 2 millones las asistentes a la marcha y Carabineros en 150 mil».

24 Instituto Nacional de Derechos Humanos.

La generació d'una nova Constitució redactada per primera vegada per la ciutadania és un fet únic a la història de Xile

Finalment, per altres autors, aquesta és una crisi de sentit o sufocació individual, en què el malestar pot tenir diferents continguts simbòlics i detonants, els quals si bé poden ser suspesos o modificats —exemple: aturar l'alça de tarifes del transport públic o implementar reformes profundes—, continuen presents a la societat contemporània.²⁹

La veritat és que, independentment de la tesi explicativa, en un marc general de crisi, l'ordre a Xile es troba en una crisi múltiple en registres, nivells i intensitats.

Canvi? Reconfiguracions, continuïtats i límits

La sortida institucional a la pressió de la revolta social va ocórrer el 15 de novembre 2019, quan el govern conservador de Sebastián Piñera (1949) i la majoria dels partits polítics van generar l'«Acord per la Pau i una nova Constitució», en el que

es va acordar el procés per reformular la Constitució de la dictadura encara en vigor, malgrat la transició. L'acord contemplava un primer plebiscit on es va consultar l'aprovació o el rebuig —el «Apruebo o Rechazo»— a una nova Constitució, i el tipus d'òrgan que l'havia d'elaborar: Convenció Mixta Constitucional o Convenció Constitucional. També es va establir la celebració d'un segon plebiscit on es ratificarà o rebutjarà la nova Constitució.

El plebiscit inicial, amb un 50,95% de participació electoral, va tenir com a resultat un 78,28% per a l'opció «Apruebo» —canviar la constitució— i un 79% favorable a una convenció constitucional paritària —i amb escons reservats per a pobles originaris—³⁰ elegida íntegrament per la ciutadania.

L'elecció de la Convenció es va realitzar el 15 i 16 de maig del 2021. Els resultats de l'elecció, que va comptar

amb un 43,4% de participació electoral, va conformar un cos de 155 constituents paritaris —49,7% dones per 50,3% homes— i amb un nombre important de constituents independents.³¹ A més a més, cap de les llistes —ni de partits ni d'independents— va obtenir 2/3 de la votació, quòrum requerit per a l'aprovació dels nous preceptes constitucionals, ni més de 1/3 per oposar-s'hi. Això implica que cap sector compta a priori amb avantatge ni poder de veto davant dels diferents temes a acordar.

La Convenció va ser inaugurada el passat 4 de juliol de 2021 i tindrà nou mesos —amb una pròrroga de tres mesos— per elaborar la proposta de carta magna.³² La generació d'una nova Constitució redactada per primer cop per la ciutadania és un fet únic en la història de Xile.³³ Tot i així,

la literatura amplifica o complementa la contradicció capital-treball, plantejant una contradicció capitalisme-vida, argumentant la incompatibilitat i insostenibilitat del model amb el futur de la humanitat.

29 MARTUCCELLI, «El largo octubre chileno».

30 Els mecanismes per a assegurar la paritat a la Convenció i els disset escons reservats per a pobles originaris van ser inclosos posteriorment a l'acord de novembre de 2019 a partir de propostes de diverses organitzacions de la societat civil, acadèmiques, dirigents dels pobles originaris i representants de partits polítics.

31 Del total de convencionals, 105 d'ells no militen en partits (67,7%), encara que 40 d'ells es van presentar a llistes auspiciades per partits. Veure FUENTES, «Trayectorias constituyentes: caracterización de la Convención».

32 Van ser elegits Elisa Loncón (1963), dirigent i acadèmica d'origen maputxe com a Presidenta i l'advocat Jaime Bassa (1977) com a vicepresident.

33 Aquest article es va redactar el juliol de 2021. La Convenció Constituent ja es troba actualment en

Considerant el relat exposat i els desafiaments estructurals que afronta Xile, a diferents nivells, registres i intensitats, aquest moment històric també presenta complexitats i límits

tenint en compte el relat exposat i els desafiaments estructurals que afronta Xile, a diferents nivells, registres i intensitats, aquest moment històric també presenta complexitats i límits.

Pel que fa a la crisi de governabilitat descrita, la Convenció constitucional i el període obren un espai d'integració al debat a sectors que han estat històricament exclosos —dones en paritat, representants de la societat civil, pobles originaris—, revitalitzant i regenerant la discussió política. L'elecció d'una dona d'origen maputxe com a presidenta de la Convenció és una fita inèdita i curulla de significació per a la història de Xile. Ara bé, el desafiament futur és com assegurarà el sistema la possibilitat de participació d'aquests actors, grups, sectors i territoris. En aquest context, el procés constituent i, en general, el programa de les forces polítiques elegides, si bé apunta cap a l'obertura de processos de democratització, s'esdevé tot plegat en un marc internacional i nacional de crisi de mediació, juntament amb baixos nivells de legitimitat del sistema

polític i de confiança vers institucions com el Congrés, els partits polítics i d'altres.

D'altra banda, les mobilitzacions han exigint una sèrie de reformes estructurals a l'entorn de polítiques socials i públiques, les que s'insereixen en el debat del procés constituent. Emergirà una Constitució que assegurí drets socials, o que reconegui un Estat plurinacional i estableixi l'administració per part de l'Estat dels drets de l'aigua, avui en mans de privats? Des d'una nova Constitució haurien de quedar establertes les bases per a un abordatge diferent d'aquestes temàtiques, però no seran resoltes de forma cabal per aquest procés. Això torna, doncs, l'atenció al punt anterior, a la crisi de governabilitat i als actors polítics, i que requereix ser abordada per a avançar en polítiques transformadores en aquest i altres àmbits.

Respecte a l'àmbit social, s'observa una crítica profunda a l'excessiva focalització, provisió privada, i finançament de la demanda que implica una modificació de paradigmes socials cap a una cerca de major universalització, provisió pública i assegu-

rament de garanties en matèria de drets socials. Juntament amb això, la creixent inseguretat i vulnerabilitat davant les crisis —globals, nacionals i regionals— econòmiques, socials i sanitàries, eleva la demanda per un sistema de protecció. Una nova Constitució pot deixar instal·lades les bases essencials per a avançar en aquest sentit, eliminant per exemple l'actual rol subsidiari de l'Estat, però es requerirà també la seva reconfiguració i el creixement en un format que encara és un desafiament substantiu d'època. Dit en altres paraules, com és possible un estat benefactor/ protector/cuidador o garantista — debat en curs— per a Xile i els països llatinoamericans en ple segle XXI?

Així mateix, el procés constituent produeix dos desafiaments més en relació amb la crisi i la conformació d'un nou ordre. D'una banda, tal com s'ha assenyalat, tot i que una nova constitució ha estat una demanda important des de la fi de la dictadura, no és l'únic marc de la revolta social i la crisi generalitzada del sistema i, per tant, no és l'única causa que emmarca el malestar i tensions. Què succeirà amb aquests altres fenòmens? D'altra banda, correspondria

funcionament. Es pot revisar tota la informació oficial a <www.chileconvencion.cl>.

Tot i que una nova constitució ha estat una demanda important des del final de la dictadura, no és l'únic marc de la revolta social i la crisi generalitzada del sistema

parar esment a les expectatives que generarà el procés de reforma en els sectors populars i actors que sí s'han sentit apel·lats a una nova constitució, i si aquestes expectatives aconseguiran ser satisfetes en els pròxims mesos o anys.

Finalment, si bé han estat presents en el debat les matèries de drets socials i democratització, punts fonamentals de la crisi, els aspectes relatius al model econòmic s'han deixat enrere, no s'han inclòs en les deliberacions temes vinculats als drets de propietat, i encara menys la possibilitat de construcció d'un projecte alternatiu. Sobre aquest punt tornem de nou al problema d'època. Les crisis capitalistes cada vegada més recurrents, el conflicte ambiental, i en l'àmbit conjuntural, la pandèmia de la Covid-19, han posat en el centre de la discussió la necessitat d'establir nous projectes i debatre sobre què significa el post-neoliberalisme. Tot i així, què implica aquesta pregunta? Existeix un horitzó més enllà d'una discussió entre més mercat o més estat? O és que l'horitzó utòpic no s'escapa d'un marc capitalista regulat com la socialdemocràcia, l'Estat de benestar

o el neo-desenvolupisme llatinoamericà?

Sens dubte estem vivint, tant a Xile com en el món sencer, un període regirat, en el qual amb assajos i errors es forjaran les bases d'un nou ordre. Avui a Xile, es viuen períodes de canvi, incertesa, conflicte i esperança. ■

■ Bibliografía

BOENINGER, Edgardo. *Políticas Públicas en Democracia. Institucionalidad y experiencia chilena 1990-2006*. Santiago de Xile: Uqbar Editores, 2007.

BOCCARDO, Giorgio. *30 años de política neoliberal en Chile. La privatización de los servicios públicos: su historia, impacto sobre las condiciones de vida y efectos sobre la democracia*. Santiago de Xile: Fundación Nodo XXI, 2020.

CNN CHILE. «Día de la Mujer: Coordinadora 8M cifra en más de 2 millones las asistentes a la marcha y Carabineros en 150 mil» [en línea]. A *CNN Chile*, de 8 de març del 2020. Disponible a: <www.cnnchile.com>.

COMOU, Antonio. *El Discurso sobre la Crisis de Gobernabilidad de las democracias capitalistas avanzadas: Una revisión del informe de la comisión trilateral (1975-2010)*. La Plata: Universidad de la Plata, 2010.

FRANCO, Rolando. *Los paradigmas de la política social en América Latina*. A *Revista de la CEPAL*, núm. 58, 1996.

CEPAL, *Panorama Social de América Latina, 2001-2002*. Santiago de Xile, 2002.

CEPAL, *Programa Social de América Latina*. Santiago de Xile: ONU, 2018.

CEPAL, *Impacto de la Crisis Asiática en América Latina*, Santiago de Xile, 1998.

CONVENCIÓN CONSTITUYENTE. Disponible a: <www.chileconvencion.cl>.

FERNÁNDEZ, Francisco. «La constitución del 80: enclaves autoritarios y cerrojos institucionales». A COCHA, Hugo (coord.). *Sistema Representativo y Democracia Semidirecta*. Memoria del VII Congreso Iberoamericano de Derecho Constitucional, 2002.

FUENTES, Claudio. *Trayectorias constituyentes: caracterización de la Convención* [en línea]. A *Plataforma Contexto +*, 2021. Disponible a: <www.plataformacontexto.cl>.

GALAFASSI, Guido. «Revitalización del debate sobre la acumulación primitiva y la reproducción ampliada. Su aplicación para el análisis de la conflictividad social en América Latina». A CUEVAS, Hernán; DASTEN, Julián; ROJAS, Jorge (eds.) *América Latina: Expansión capitalista, conflictos sociales y ecológicos*. Santiago de Xile: Editorial RIL, 2018.

GARRETON, Manuel Antonio. *La posibilidad democrática en Chile*. Santiago de Xile: FLACSO, cuadernos de difusión, 1989.

GARRETON, Manuel Antonio. «Transición incompleta y régimen consolidad. Las paradojas de la democratización chilena». A *Revista de Ciencia Política*, vol.16, pàg.1-2, 1994.

GARRETON, Manuel Antonio. *La gran ruptura: Institucionalidad política y actores sociales en el Chile del siglo XXI*. Santiago de Xile: Lom Ediciones, 2016.

GARRETON, Manuel Antonio. «Chile despertó: antecedentes y evolución del estallido social en Chile». A DE LA FUENTE, Gloria; MLYNARZ,

Danae. *El Pueblo en Movimiento del malestar al estallido*. Santiago de Xile: Editorial Catalonia, 2020.

GAUDICHAUD, Franck. *Las fisuras del neoliberalismo chileno*. Santiago de Xile: Editorial Quimantú, 2015.

GUERRA, Ignacio. «Marcha histórica: Más de un millón de personas se manifestaron en Santiago a una semana del estallido social» [en línea]. A *Emol*, de 25 d'octubre del 2019. Disponible a: <www.emol.com>.

HARVEY, David. *Diecisiete contradicciones y el fin del capitalismo*. Madrid: Traficantes de sueños, 2014.

JORDANA, Jacint; LEVI-FAUR, David. «The Diffusion of Regulatory Capitalism in Latin America. Sectoral and National Channels in the Making of a New Order». A *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 598 (1), 2005.

LARRAÑAGA, Osvaldo; CONTRERAS, Dante (ed.). *Las Nuevas Políticas de Protección Social en Chile*. Santiago de Xile: Uqbar Editores, 2010.

MARTUCCELLI, Danilo. «El largo octubre chileno. A Bitácora sociológica», pàg. 369-476. A ARAUJO, Katty (ed.). *Hilos Tensados. Para leer el octubre chileno*. Santiago de Xile: Editorial Usach, 2019.

MAYOL, Alberto. *Big bang. Estallido social 2019. Modelo derrumbado-sociedad rota-política inútil*. Santiago de Xile: Editorial Catalonia, 2019.

MONEDERO, Juan Carlos. *El programa de máximos del neoliberalismo: el Informe a la Trilateral de 1975*. A *Revista Sociología Histórica*, pàg. 289-310, 2012.

MORANDÉ, L. Felipe. *A casi tres décadas del Consenso de Washington ¿Cuál es su legado en América Latina?* [en línia]. A *Estudios internacionales (Santiago)*, núm. 48 (185), pàg. 31-58, 2016. Disponible a: <www.dx.doi.org>.

PEÑA, Carlos. *Pensar el malestar. La crisis de octubre y la cuestión constitucional*. Santiago de Xile: Editorial Taurus, 2020.

PÉREZ-ROA, Lorena. «Consumo, endeudamiento y economía doméstica: una historia en tres tiempos para entender el estallido social». A ARAJO, Kathia (ed.). *Hilos Tensados. Para leer el octubre chileno*. Santiago de Xile: Editorial USACH, 2020.

PNUD. *Desarrollo Humano en Chile 2012. Bienestar subjetivo: el desafío de repensar el desarrollo*. Santiago de Xile: Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo, 2012.

PNUD. *Auditoría a la Democracia. Más y mejor democracia para un Chile inclusivo*. Santiago de Xile: Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo, 2014.

PRIBBLE, Jennifer. *Welfare and Party Politics in Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

RACZYNSKI, Dagmar; SERRANO, Claudia. *Derechos sociales básicos, superación de la pobreza y protección social ante la*

vulnerabilidad. Santiago de Xile: Asesorías para el Desarrollo, 2003.

ROBLES, Claudia (et al.). *Persistencias de la pobreza y esquemas de protección social en América Latina y el Caribe*. Buenos Aires: CLACSO, 2013.

ROJAS-MAY, Gonzalo. *La revolución del malestar. Tiempos de precariedad psíquica y cívica*. Santiago de Xile: Ediciones El Mercurio, 2020.

RUIZ, Carlos. *Octubre Chileno. La irrupción de un Nuevo Pueblo*. Santiago de Xile: Editorial Taurus, 2020.

SIAVELIS, Peter. *Enclaves de la transición y democracia chilena*. A *Revista de ciencia política*, vol. 29 (1), pàg. 3-21, 2009.

SOTTOLI, Susana. *La política social en América Latina: Diez dimensiones para el análisis y diseño de políticas*. A *Papeles de Población*, pàg. 43-63, 2002.

TIRONI, Eugenio. *El desborde. Vislumbres y aprendizajes del 18-O*. Santiago de Xile: Editorial Planeta. 2020.